

„Кінець транзитології“ чи криза її первинної парадигми?

Олександр Романюк,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і політології
Харківської державної академії культури

Включення посткомуністичних суспільств до „третьої хвилі“ глобального процесу демократизації спричинило кризу транзитології – напряму політичної науки, що спеціалізується на дослідженні переходів до демократії. Сутність цієї кризи полягає в тому, що багато теоретичних напрацювань у посткомуністичних країнах не виправдали себе, внаслідок чого дехто з науковців почав навіть говорити про „кінець транзитології“. У статті робляться спроби: 1) пояснити причини кризи транзитології; 2) довести, що вона є кризою первинної парадигми; 3) подальший розвиток транзитології вимагає оновлення її методології та концептуальних засад; 4) визначити основні напрями оновлення.

Переходи до демократії у первинній парадигмі транзитології

Фундатором транзитології вважається американський політолог Д. Растоу, який 1970 року оприлюднив статтю „Переходи до демократії: спроба динамічної моделі“ [1]. Саме назва цієї статті (англійською: Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model) і дав назву новому напряму політичної науки. Транзитологія постала як альтернатива структурному детермінізму, що панував у теорії модернізації. Сутність цього методологічного підходу становила кореляція властивостей вихідного та кінцевого станів процесу демократизації. У працях представників цього напряму результат політичної модернізації було жорстко детерміновано його вихідними умовами, серед яких пріоритет віддавали ступеню соціально-економічного розвитку та особливостям соціальної структури перехідних суспільств [2; 3]. Головна вада структурного детермінізму полягала в тому, що він відверто ігнорував суб'єктивні чинники розвитку перехідних суспільств, прирікаючи демократичні сили на очікування того, що колись, у майбутньому, з'являться необхідні об'єктивні умови для цього.

На протизагу детерміністському постулату теорії модернізації, Д. Растроу зазначав, що „для демократизації не потрібен якийсь мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації” [1, с. 7]. Єдиною попередньою умовою розробки своєї динамічної моделі він визначив „наявність національної єдності” [1, с. 6], що „означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів чи робити уявних застережень стосовно того, до якої політичної спільноти вони належать” [1, с. 7]. Сформулювавши нові принципи дослідження переходів до демократії, вирізнивши основні етапи цього процесу й окресливши проблеми кожного з них, Д. Растроу заклав підвалини первинної парадигми транзитології.

Праця Д. Растроу виявилася вельми актуальною, бо тільки на чотири роки випередила початок нової, „третьої” (за С. Хантінгтоном) хвилі глобального процесу демократизації. Розпочавшись з „революції червоних гвоздик” у Португалії (1974 р.), вона прокотилася Південною Європою (Греція, Іспанія), Латинською Америкою (Уругвай, Аргентина, Бразилія, Перу), Західною Азією (Туреччина) та Далекому Сходу (Філіппіни, Південна Корея, Тайвань), а потім накрила собою Східну Європу.

„Третя хвиля”, з одного боку, значно посилила увагу науковців до дослідження демократичних транзитів, а з іншого – надала дослідникам багато емпіричного матеріалу. З’являються праці А. Степана [4], В. Сміта [5], Х. Лінца [6] та інших авторів, у яких аналізуються процеси демократизації в конкретних країнах. На зламі 1980 – 1990-х років виходять фундаментальні дослідження Г. О’Доннелла і Ф. Шміттера [7], С. Хантінгтона [8], А. Пшеворського [9], у яких автори, працюючи в річищі транзитологічної парадигми, прагнуть виявити загальні закономірності переходів до демократії.

Узагальнення досвіду різних країн підтвердило висновок Д. Растроу, що процес переходу до демократії складається з трьох закономірних етапів, які були визначені як „підготовча фаза”, „фаза прийняття рішення” та „фаза звання”. Проте розширену назву їм дали Г. О’Доннелл та Ф. Шміттер: „лібералізація”, „демократизація” і „соціалізація”. А. Пшеворський вирізняє тільки два етапи: „лібералізацію” і „демократизацію”, але другий поділяє на дві стадії: „звільнення” (від авторитарного режиму) та „конституювання” (демократії) (**таблиця 1**).

Особливістю нового методологічного підходу, що виник у межах транзитології, було те, що головна увага зверталася не на структурні (як в теорії модернізації), а на процедурні чинники, пов’язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їх здатністю виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціоналізації демократичних відносин. У транзитології закріпилася думка, що „кінцевий результат залежить від шляху” [9, с. 91]. Переходи до демократії було репрезентовано як **процес послідовної інституціоналізації політичних**

змін.

Лібералізація за своїм змістом є **інституціоналізацією громадянських свобод без трансформації владного апарату**, який залишається спроможним контролювати ситуацію. Лібералізація розпочинається внаслідок політичної кризи, вона є результатом „взаємодії розбіжностей, що виникають всередині авторитарного режиму, та незалежної організації громадянського суспільства” [9, с. 97]. Внаслідок лібералізації постає режим, який Г. О’Доннелл та Ф. Шміттер назвали „**опікунською демократією**” (tutelary democracy) – режим з формально демократичними, обмежено конкурентними інститутами, що перебуває під опікою владного апарату.

Таблиця 1

Етапи переходів до демократії

	Перший	Другий	Третій
За Д. Растоу	Підготовча фаза	Фаза прийняття рішень	Фаза звикання
За Г. О’Доннеллом і Ф. Шміттером	Лібералізація	Демократизація	Соціалізація
За А. Пшеворським	Лібералізація	Демократизація	
		Звільнення	Конституювання

Демократизація – етап **інституціоналізації демократичного механізму влади**. „Демократизація, – наголошує А. Пшеворський, – це акт підпорядкування усіх інтересів змаганням, наділення невизначеності (за демократії заздалегідь не відомо, яка політична група здобуде урядову владу – усе вирішують виборчі змагання, результат яких передбачити важко) статусом інституту. Вирішальним кроком на шляху до демократичної держави є передача влади від групи осіб до зведення правил” [9, с. 33]. Демократична трансформація механізму влади може здійснюватися за дотримання двох умов: 1) демонтажу попереднього владного апарату; 2) свідомого вибору політичними силами суспільства демократичних інститутів і процедур, в межах яких необхідно створювати умови, що сприятимуть становленню демократичної системи. Критичною точкою переходу до демократії є стан, за якого ніхто, окрім виборців, не може вплинути на процес успадкування влади.

Соціалізація є „**інституціоналізацією демократичної політичної поведінки**” [8, с. 285]. На ґрунті опанування нових норм і цінностей, поступового вrostання в нову систему відносин відбувається зміна політичної культури еліти та усього суспільства. С. Хантінгтон підкреслює: „Стабільність демократичних режимів залежить, по-перше, від здатності основних політичних еліт – партійних, військових, ділових лідерів – разом працювати, аби впоратися з проблемами, що постали перед суспільством, не використовуючи їх для одержання власного миттєвого матеріального чи політичного зиску... По-друге, ...від здатності громадськості бачити різницю між режимом та урядом або урядовцями” [8, с. 279 - 280].

Спочатку велику роль у процесі демократичної соціалізації відіграє перетворення політичної культури еліти, чому сприяє сама сутність конкурентного механізму успадкування влади. Д. Растоу наголошує, що „демократія, за визначенням, є конкурентним процесом, а в ході демократичної конкуренції переваги одержують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність до нової системи, а ще більше – ті, хто щиро вірить у неї”, що „в ході самого функціонування демократії відбувається дарвінівський відбір переконаних демократів, причому за двома напрямками – по-перше, серед партій, що беруть участь у загальних виборах, та, по-друге, серед політиків, які змагаються за лідерство у кожній з цих партій” [1, с. 11]. Успіх демократичної соціалізації населення визначають два чинники: 1) сам хід демократичного процесу; 2) організація спеціального навчання з метою прищеплення громадянам демократичних цінностей та ідеалів. Процес демократичного транзиту можна вважати закінченим тоді, коли демократична культура стає домінуючим сегментом політичної культури суспільства, коли демократія стає „такою, що сама себе підтримує” [9, с. 62].

Процедурний підхід зумовив пріоритетну увагу науковців до аналізу розташування й співвідношення політичних сил і структури політичного конфлікту. Г. О’Доннелл і Ф. Шміттер запропонували класичну схему, відповідно до якої політичні сили транзитивного суспільства поділяються на два блоки: **авторитарний**, основу якого становить стара політична еліта, та **опозиційний**, репрезентований новою контрелітою. Кожен з цих блоків, у свою чергу, диференціюється на дві групи: авторитарний – на **прибічників жорсткої лінії** та **реформаторів**; опозиційний – на **помірних** та **радикалів**. У первинній парадигмі наголошувалося, що найсприятливіша ситуація для розвитку демократичного процесу виникає тоді, якщо, по-перше, лібералізація здійснюється згори (тобто її ініціює не опозиція, а реформатори всередині правлячої еліти); по-друге, помірній частині нової (опозиційної) еліти вдасться домовитися з ліберально налаштованою частиною старої (правлячої) еліти щодо формування політичної системи, впровадження демократичних процедур та демократизації державних інститутів (таблиця 2).

Таблиця 2

Розташування політичних сил та можливі наслідки розвитку політичної ситуації

Стара еліта		Нова еліта	
Консерватори	Реформатори	Помірні	Радикали
↓	Домовляються ↓		↓
Реставрація попереднього режиму	Компроміс, формування демократичної політичної системи		Заворушення, застосування військової сили

Згідно з співвідношенням сил між урядом та опозицією, С. Хантінгтон визначив три форми переходу до демократії, що мають свою логіку розвитку: „трансформація” (коли уряд сильніший за опозицію), „заміна” (опозиція сильніша за уряд), „заміщення” (рівність сил уряду і опозиції, невпевненість обох сил щодо своєї перемоги) [8, с. 134 - 178]. Перевага віддавалася „заміні”. Аксіомою транзитологічної парадигми стало визнання того, що інституціоналізація демократичного механізму влади здійснюється шляхом переговорів. А. Пшеворський підкреслює: „Переговори... необхідні для конституювання демократичних інститутів. Демократію неможливо запровадити наказом, вона виникає внаслідок угод” [9, с. 122].

Однією з проблем, що одержала розробку в транзитології, є стабільність нового механізму успадкування влади. Було визначено, що стабільність зумовлюється співвідношенням провідних політичних сил, та проаналізовано три можливі варіанти їх кореляції: 1) співвідношення відоме і нерівноважне; 2) співвідношення відоме і рівноважне; 3) співвідношення невідоме. Найсприятливішим для усталення демократичного механізму визнано третій варіант: „Інститути, встановлені у періоди, коли співвідношення сил невідоме або неясне, скоріш за все, збережуться” [9, с. 131].

Важливим для розуміння механізмів переходів до демократії став висновок про те, що в процесі демократичного транзиту конфлікт відбувається не тільки між правлячим та опозиційним блоками, а й всередині їх. Якщо на першому етапі транзиту більшу вагу має конфлікт всередині правлячої еліти, то на другому чільне місце може посісти конфлікт всередині опозиції. Далеко не всі опозиційні сили, як і реформатори всередині правлячої еліти, мають демократичні переконання, але потреби власної безпеки, збереження себе у випадку програшу та інституційне забезпечення можливості повернення до влади у майбутньому підштовхують різні політичні сили до свідомого вибору демократичного механізму політичної конкуренції. У зв'язку з цим Д. Растроу зауважує: „Демократія не була первинною або основною метою змагань, до неї зверталися як до засобу досягнення якоїсь іншої мети, або ж вона діставалася як побічний продукт змагань” [1, с. 9].

Криза транзитології

Обвальний крах комуністичних режимів, що стався у 1989 - 1991 роках, спричинив „безпрецедентний демократичний прорив” [10, с. 11]. Переважна більшість посткомуністичних країн орієнтацією свого розвитку обрала вільне демократичне суспільство, про що свідчать їх конституційні акти [11]. Проте розробити наукові рекомендації для посткомуністичних країн транзитологія виявилася неспроможною. Хоча праці С. Хантінгтона і А. Пшеворського вийшли вже після краху комуністичних режимів, і

посткомуністичні країни встигли потрапити до поля дослідження, але тоді не було усвідомлено якісних особливостей вихідної позиції посткомуністичного транзиту та її впливу на трансформаційний процес. Аналізуючи вихідні позиції переходів до демократії, С. Хантінгтон включає комуністичні режими до типу однопартійних авторитарних режимів (разом з Гренадою, Мексикою, Тайванем і Туреччиною) [8, с. 123 - 126]. А. Пшеворський вважає, що „тоталітарна модель була більш ідеологічною, ніж конкретні суспільства, до яких ця модель застосовувалася” [9, с. 17].

Процес посткомуністичної трансформації не узгоджувався з визначеною в транзитології послідовністю етапів і обов'язкових процедур. Більшість комуністичних країн не пройшло через етап лібералізації [12, с. 45]. В них лібералізація здійснювалася вже після падіння комуністичних режимів паралельно зі творенням демократичного механізму. На момент звільнення з-під комуністичних режимів не існувало (або майже не існувало) поля громадянського суспільства, що створювало великі труднощі для становлення демократичних інститутів.

Практика посткомунізму поставила під сумнів багато інших теоретичних положень. Всупереч висновкам транзитології, у країнах, де комуністичні режими впали під тиском „знизу”, а також у тих, де колишній комуністичній номенклатурі було заборонено обіймати посади у структурах державної влади, демократизація відбувається успішніше і вищими темпами, ніж там, де перетворення започаткувала стара еліта й лишилася при владі партноменклатура. Внаслідок дії різних чинників у посткомуністичних країнах утворився великий розрив між запровадженням демократичних процедур та консолідацією демократії, а в деяких набув сили процес згортання демократії.

Ефективним способом підштовхування демократичних перетворень на посткомуністичному просторі стали „кольорові революції” (різновид „оксамитових революцій”, за допомогою яких 1989 року в ряді країн було скинуто комуністичні режими) [13], хоча силові методи розв'язання політичних проблем у транзитології вважалися небажаними.

Спроби перенесення на посткомуністичний ґрунт схем, розроблених у попередній період, до позитивного результату не призвели. Невідповідність транзитологічних положень і схем реаліям посткомунізму примусила науковців заговорити про те, що теорії не існує. На початок посткомуністичної трансформації „якихось теоретичних положень щодо перетворення одержавлених суспільств на демократичні країни з плюралістичним політичним устроєм та економікою вільного ринку не існувало”, – констатував З. Бжезинський [14, с. 5]. „Не було та навіть немає досі, – заявляє В. Селиванов, – власне теорії трансформації суспільних відносин (економічних, політичних, правових тощо) з тоталітарної системи на демократичну” [15]. З ним солідаризується С. Бистрицький: „Чотири - п'ять років посткомунізму довели, що йому властиві певні тенденції, певне

політичне сьогодення. Для цього сьогодення не існує відповідних форм і норм осмислення” [16, с. 20].

Брак теорії створює значні труднощі для вироблення науково обґрунтованої політики реформ. В. Полохало і А. Слюсаренко зауважують: „...ми поки що не маємо сучасної теорії соціальних відносин періоду трансформації комуністично-тоталітарного суспільного устрою, у системі координат якої можна було б науково, близько до дійсності аналізувати і прогнозувати політичний процес в Україні” [17, с. 12].

В ситуації, що склалася, російський політолог Б. Капустін проголосив „кінець транзитології” [18]. Проте така постановка питання не є коректною. Вона викликана неприйняттям російським менталітетом цінностей ліберальної демократії. Як альтернатива ліберальній (західній) демократії, у Росії нині розробляється концепція „суверенної” (тубільної) демократії, що відверто ігнорує загальновізані стандарти демократичного врядування. Ближче до істини ситуацію охарактеризував Т. Каротерс, який заявив лише про „кінець транзитологічної парадигми” [19]. Проте й таке визначення здається перебільшенням, бо навіть думку про те, що усі напрацювання транзитології вже не мають практичної цінності.

Правильніше було б нинішній етап розвитку транзитології рефлексувати як кризову стадію, на якій „панівна парадигма піддається випробуванню і перегляду” [20, с. 92]. Криза не означає кінець наукового напряму чи відмову від демократичних стандартів і процедур, зміну дискурсу. Варто звернути увагу на те, що нині здійснюються спроби протиставити поняття „демократичний транзит” і „посткомуністична системна трансформація”, хоч обидва поняття рефлексують одні й ті ж процеси, але під різним кутом зору: „транзит” – з точки зору вихідної та кінцевої позицій (перехід від пункту **A** до пункту **B**), трансформація – з точки зору внутрішніх перетворень системи (перетворення якості **A** на якість **B**). Криза не зумовлює перегляд ціннісних ліберально-демократичних орієнтацій транзитології. Вихід з кризи полягає у суттєвому оновленні її методології і теорії.

Оновлення транзитологічної парадигми

Процес оновлення вже розпочався, про що свідчать праці З. Бжезинського [14; 21], Л. Бальцеровича [22; 23], В. Банс [24], Є. Мачкува [13], Р. Скідельські [25], А. Мельвіля [26], В. Полохала [27], О. Романюка [28; 29; 30] та інших науковців, які містять методологічні та концептуальні розв’язання низки проблем переходу до демократії посткомуністичних суспільств. Найбільш перспективними напрямами оновлення транзитологічної парадигми здаються такі.

По-перше, **відмова від чисто процедурного підходу та включення до аналізу транзитивних процесів структурних чинників**. Як відомо, первинну парадигму транзитології було розроблено на основі дослідження

переходів до демократії країн Південної Європи, Латинської Америки та Далекосхідної Азії, які здійснювали перехід від авторитарного типу політичних режимів. Комуністичні ж режими належать до тоталітарного. Є. Мачкув наголошує: „Поза розумінням тоталітаризму неможливо побудувати переконливу теорію перетворення комуністичної системи” [12, с. 57].

Тоталітарні режими – це режими **загального монополізму**, де перетинаються три види монополії: політична (монополія партії на владу); економічна (монополія партійної держави на засоби суспільного виробництва); ідеологічна (монополія офіційної ідеології, яка підкоряє собі суспільну культуру). Натомість, за авторитарних режимів монополізм існує тільки у політичній сфері (монополія певної групи осіб на урядову владу), тоді як у позаполітичних сферах зберігається плюралізм, хоч і обмежений (у економіці його обмежує протекціонізм владної еліти приватним структурам, у яких мають капітал її представники; у сфері культури – заборона використання відносної духовної свободи для боротьби з режимом). Внаслідок цього трансформація при переході до демократії від авторитарних режимів відбувається переважно у політичній сфері, де монопольна система перетворюється на плюральну; у позаполітичних сферах відбувається лише їх адаптація до нового режиму функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм; в культурі – політичні обмеження) [28] (таблиця 3).

Таблиця 3

Модель переходу до демократії від авторитарних режимів

Етапи Сфери	Тоталітарна система	Перехідний період	Ліберальна демократія
Економічна	Плюралізм (обмежений)	Адаптація (скасування обмежень)	Плюралізм
Політична	Монополізм	Трансформація (системне перетворення)	Плюралізм
Культурна	Плюралізм (обмежений)	Адаптація (скасування обмежень)	Плюралізм

При переході від тоталітарних режимів **трансформаційний процес охоплює всі сфери суспільного життя**, бо і в політиці, і в економіці, і в культурі – скрізь треба замінити монопольну систему на плюральну (таблиця 4).

Поліфонічність трансформаційного процесу зумовила посилення уваги науковців до економічних чинників [14; 21; 22; 23; 25]. Так, розробляючи свою модель посткомуністичної трансформації, З. Бжезінський вирізняв три фази цього процесу, кожна з яких має свою як політичну, так й економічну мету, не тільки політичні та правові, але й економічні ознаки та передбачає певну фінансову й економічну допомогу Заходу [14, с. 7; 16,

с. 106]. На жаль, дослідженню соціокультурних чинників науковці надають значно менше уваги, хоч їх вплив на перебіг трансформації не менший, ніж економічних.

Таблиця 4
Модель переходу до демократії від тоталітарних режимів

Етапи Сфери	Тоталітарна система	Перехідний період	Ліберальна демократія
Економічна	Монополізм	Трансформація (системне перетворення)	Плюралізм
Політична	Монополізм	Трансформація (системне перетворення)	Плюралізм
Культурна	Монополізм	Трансформація (системне перетворення)	Плюралізм

По-друге, **вироблення нових динамічних моделей.** У суспільств, що переходять до демократії від авторитарних режимів, є дві основні перспективи розвитку: 1) перехід до якості ліберальної демократії; 2) повернення до авторитарного стану. Відповідно до цього, С. Хантінгтон визначив п'ять моделей переходів до демократії: 1) „циклічна”; 2) „другої спроби”; 3) „перерваної демократії”; 4) „прямого переходу”; 5) „деколонізації”, які фіксували причини, послідовність і чинники руху між авторитаризмом і демократією [8, с. 52 - 55]. Оскільки за структурними характеристиками авторитаризм посідає проміжне місце між тоталітаризмом і демократією, то у посткомуністичних суспільств таких перспектив три: 1) перехід до ліберальної демократії; 2) перехід до авторитарного режиму; 3) повернення до тоталітарного стану.

Отже, існують три базові моделі посткомуністичного транзиту (у межах яких можливі різні варіації): 1) „прямого переходу” (від комуністичного тоталітаризму безпосередньо до демократії); 2) „двофазового переходу” (від комуністичного тоталітаризму через більш-менш тривалий період функціонування авторитарного режиму до демократії); 3) „зворотного розвитку” (після комуністичного тоталітаризму і періоду стихійної лібералізації повернення до тоталітарного стану). Посткомуністичні суспільства демонструють сьогодні усі три. Вивчається залежність моделей від дії структурних чинників: походження попереднього, тоталітарного режиму (оригінальне чи інстальоване); терміну його функціонування; його жорсткості; цивілізаційного контексту [29].

По-третє, **розширення поля наукового дослідження за рахунок включення до нього новоутворених держав.** При виробленні первинної парадигми транзитології з поля дослідження були вилучені країни, в яких не склалася „національна єдність”. Проте з 29 посткомуністичних країн 24 (82,76 %) є **новоутвореними державами**, які виникли внаслідок розпаду СРСР, СФРЮ та Чехо-Словаччини (з урахуванням Росії, Сербії та Чехії,

які хоч і вважають себе спадкоємцями попередньої державності, але також мають багато проблем, пов'язаних з розпадом багатонаціональних утворень). Ця обставина зумовлює **бінарну структуру** трансформаційного процесу, бо в новоутворених державах у межах одного процесу відбуваються дві трансформації: 1) **соціально-політична** (перетворення тоталітарної системи на демократичну) та 2) **національно-політична** (розбудова національної суверенної державності).

Обидві трансформації органічно пов'язані, бо відбуваються в одному політичному просторі, одночасно, в них беруть участь одні й ті ж актори. Вони генетично споріднені (здобуття державної незалежності зумовлене крахом тоталітарних режимів), мають характер системної трансформації та схожу структуру (розбудова сталої національної державності також пов'язана з перетвореннями як у політичній, так і в економічній та культурних сфері). Але кожен з цих процесів є відносно самостійним, бо має свої якісні характеристики вихідних позицій, цільових орієнтацій та кінцевих пунктів [28] (таблиця 5).

Таблиця 5

**Структура трансформаційного процесу
в новоутворених посткомуністичних державах**

	Вихідний пункт	Перехідний період	Кінцевий пункт
Соціально-політична площина	Тоталітарна система	Трансформація	Структурна (ліберальна) демократія
Національно-політична площина	Країна як частка багатонаціонального утворення	Трансформація	Стала національна державність

Бінарна структура породжує автономію змісту й логіки трансформаційного процесу, зумовлює специфічне розташування політичних сил, ускладнює політичний конфлікт і шляхи демократичної консолідації суспільства. **В умовах бінарного транзиту до конфлікту цінностей та інтересів** (що притаманне всім транзитивним суспільствам) **додається конфлікт політичної ідентифікації**, спричинений незавершеністю процесу формування політичних націй. У новоутворених державах простежуються чотири тенденції самоідентифікації членів суспільства: 1) громадянами нової національної держави; 2) громадянами колишнього державного утворення; 3) громадянами своєї історичної батьківщини (притаманна представникам національних меншин); 4) громадянами певного регіону країни, який (на їх переконання) має здобути політичну автономію або державний суверенітет. Останні дві породжують сепаратизм.

Незавершеність формування політичних націй зумовлює специфічну

структуру політичного конфлікту, бо в ньому беруть участь не два табори (авторитарний і демократичний), а чотири: 1) **національно-демократичний** (прихильники політичної демократії і національної державності); 2) **імперсько-тоталітарний** (прихильники реанімації старої суспільної системи і відновлення багатонаціонального державного утворення); 3) **юніоністсько-ліберальний** (прихильники лібералізації суспільно-політичних відносин, але вони виступають за відновлення багатонаціональної держави); 4) **національно-тоталітарний** (прихильники національної державності в її етнократичному варіанті) [31]. Якщо врахувати, що всередині кожного табору є свої групи помірних і радикалів, то структура політичного конфлікту уявляється архіскладною і сподівання на альянс поміркованих сил видається дуже проблематичними. Наочною ілюстрацією цього служить політична ситуація, що склалася нині в Україні.

З іншого боку, внаслідок можливості об'єднання реакційних сил обох площин трансформаційного процесу значно посилюється ймовірність сходу з колії демократичного розвитку, що потребує особливої уваги науковців. У Словенії, Латвії та Естонії вихід з такої ситуації знайшли у позбавленні мігрантів (вихідців з інших республік) права участі у політичних виборах. Хоч така міра (а вона має карантинний характер, бо діти мігрантів, які народилися в цих країнах після здобуття ними незалежності, одержать усі громадянські й політичні права за правом народження) не узгоджується із загальноприйнятими стандартами демократичного врядування. Але саме вона дозволила створити в цих країнах стабільні політичні системи демократичного (хоч і обмеженого) типу, швидко провести необхідні політичні та економічні реформи. Не випадково ці країни вже стали членами НАТО і ЄС – організацій, які застосовують до нових членів досить жорсткі вимоги щодо дотримання демократичних стандартів. За моніторингом міжнародної правозахисної організації „Freedom House”, вони очолюють список посткомуністичних країн, що найбільш просунулися шляхом демократії. У рейтингу програми „Nation in Transit” за 2005 рік Словенія посідає перше місце, Естонія – друге; Латвія – шосте [32]. Потребує осмислення парадоксальна ситуація, коли швидкий шлях до структурної демократії пролягає через тимчасові обмеження політичних прав певних категорій населення.

Висновки

Включення до процесу політичного транзиту посткомуністичних суспільств вимагає істотного перегляду методології та концептуальних засад дослідження переходів до демократії. Оновлення парадигми транзитології відбувається на ґрунті синтезу процедурного і структурного підходів до аналізу переходів до демократії. Особливості вихідного пункту посткомуністичної трансформації зумовлюють більшу увагу до економічних та соціокультурних чинників політичного розвитку. Нерозвиненість громадянського суспільства в умовах посткомунізму

справляє значно більший вплив на перебіг трансформаційного процесу зовнішньополітичних чинників. Домінування на посткомуністичному просторі новоутворених держав потребує ґрунтовного аналізу проблеми кореляції процесів переходу до демократії та державотворення. Вимагає також вдосконалення методологія моніторингу процесу демократизації посткомуністичних режимів.

Література:

1. **Растой Д. А.** Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1995. – № 5. – С. 5 - 15.
2. **Moore, B. Jr.** Social Origins Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. – Boston: Beacon Press, 1965.
3. **Lipset, S. M., Rokkan, St.** Party Systems and Voter Alignments: Crossnational Perspectives. – New York: Free Press, 1967.
4. **Stepan, A.** The State and Society: Peru in Comparative Perspective. – Princeton: Princeton University Press, 1978.
5. **Smith, W. C.** The Political Transition in Brazil: From Authoritarian Liberalization and Elite Conciliation to Democratization // Comparing New Democracies / Ed. by E. A. Baylora. – Boulder: Westview, 1987.
6. **Espana: un presente para el futuro / J. Linz et al.** – Madrid: Instituto de Estudios Econymicos, 1984.
7. **O'Donnell, G., Schmitter, P. C.** Transition from Authoritarian Rule / Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. – Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1986.
8. **Хантингтон С.** Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М.: РОССПЭН, 2003.
9. **Пшеворский А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М.: РОССПЭН, 2000.
10. **Даймонд Л.** Прошла ли третья волна демократизации? // Полис. – 1999. – № 1. – С. 10 - 25.
11. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К.: Укр. правн. фундація; Вид-во „Право”, 1996.
12. **Мачкув Е.** Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38 - 59.
13. **Романюк О.** Посткомуністичні революції // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 – С. 16 - 28.
14. **Бжезинський З.** Великі перетворення // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 5 - 15.
15. **Селиванов В.** Політика – це мистецтво можливого. До питання економічної інтеграції // Голос України. – 1995. – 16 листопада.
16. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – Київ: Політична думка, 1995.

17. **Полохало В., Слісаренко А.** Політичний процес і політична еліта // Політична думка. – 1993. – № 1. – С. 11 - 14.
18. **Капустин Б. Г.** Конец „транзитологии“? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия) // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6 - 26.
19. **Carothers, T.** The End of the Transitional Paradigm // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13, № 1. – P. 6 - 21.
20. **Чилкот Р. Х.** Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы. – М. ИНФРА-М; изд-во „Весь мир“, 2001.
21. **Brzezinski, Z.** The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. – New York: Collier books, 1990.
22. **Бальцерович Л.** Социализм, капитализм, трансформация. Очерки на рубеже эпох. – М.: Наука, 1999.
23. **Бальцерович Л.** Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. – Львів, 2000.
24. **Банс В.** Элементы неопределенности в переходный период // Полис. – 1993. – № 1. – С. 116 - 124.
25. **Скидельски Р.** Дорога от рабства. Об экономических и политических последствиях краха коммунизма. – М.: Ad Marginem, 1998.
26. **Мельвиль А.** Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. – М.: МОИФ, 1999.
27. **Полохало В.** Политология посткоммунистических обществ в Украине и России. К методологии политического анализа // Полис – 1998. – № 3 – С. 7 - 15.
28. **Романюк О. І.** Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2002. – № 555. – Серія: „Питання політології”. Вип. 4. – С. 16 - 25.
29. **Романюк О.** Моделі посткомуністичних трансформацій // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3 – С. 35 - 50.
30. **Романюк О.** Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 3 - 11.
31. **Романюк О. І.** Національне питання в контексті проблем посттоталітарної трансформації українського суспільства // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 504. – Серія: „Історія України”. Вип. 4. – С. 238 - 245.
32. www.freedomhouse.org/research/nitransit/2005/addendum2005.